

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра «Історія та українознавство»

В.М. Щербак

**СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ
ПЕРІОД (1946 – 1953)**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ
з дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Харків 2009

Щербак В.М. Становище України у повоєнний період (1946 – 1953 рр.): Конспект лекції. – Харків: УкрДАЗТ, 2009. – 30 с.

Конспект лекції підготовлено у відповідності до програми навчального курсу і є складовою навчально-методичного комплексу дисципліни «Історія України».

В основі розгляду історичних подій і явищ повоєнного періоду в лекції покладено концепцію українського національного відродження, що становило стрижень тодішнього і теперішнього історичного процесу в усіх його проявах: державницькому, національно-етнічному, суспільно-економічному, політичному, духовно-культурному.

Видання призначено для студентів усіх спеціальностей.

Бібліогр.: 21 назв.

Конспект лекції розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри «Історія та українознавство» 12 грудня 2007 р., протокол № 5.

Рецензент
доц. В.М. Петрушов

В.М. Щербак

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ
ПЕРІОД (1946 – 1953)

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ
з дисципліни
«ІСТОРИЯ УКРАЇНИ»

Відповідальний за випуск Щербак В.М.

Редактор Решетилова В.В.

Підписано до друку 01.12.09 р.

Формат паперу 60x84 1/16 . Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 1,75. Обл.-вид.арк. 2,0.

Замовлення № Тираж 300. Ціна

Видавництво УкрДАЗТу, свідоцтво ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

Друкарня УкрДАЗТу,
61050 , Харків - 50, майдан Фейєрбаха, 7

**УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

**ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра «Історія та українознавство»**

В. М. Щербак

**СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД
(1946-1953)**

*Конспект лекції з дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»*

Харків 2008

Щербак В. М. Становище України у повоєнний період (1946-1953 рр.): Конспект лекції. – Харків: УкрДАЗТ, 2008. – 31 с.

Конспект лекцій підготовлено у відповідності до програми навчального курсу і є складовою навчально – методичного комплексу дисципліни “Історії України”.

В основі розгляду історичних подій і явищ повоєнного періоду в лекції покладено концепцію українського національного відродження, що становило стрижень тодішнього і теперішнього історичного процесу в усіх його проявах: державницькому, національно-етнічному, суспільно-економічному, політичному, духовно-культурному.

Видання призначене для студентів усіх спеціальностей.

Бібліогр.: 21 назв.

Конспект лекції розглянуто та рекомендовано для друку на засіданні кафедри «Історія та українознавство» 12 грудня 2007 р., протокол № 5 .

Рецензент
доц. В. М. Петрушов

З Другої світової війни Україна вийшла зруйнованою і знекровленою. Її продуктивні сили було підірвано. Однак наслідки війни для неї не зводились до одних руйнувань – вони були значно ширшими. Особливості політичного життя українського народу визначали різноспрямовані процеси і тенденції. Чи не вперше майже всі етнічні українські землі були зібрані в одній державі. Україна, хоч і частково, стала суб'єктом міжнародного права, її економіка розвивалася у спрямуванні до індустріального суспільства. Але в умовах посилення тоталітарного радянського режиму Україна не могла використати свої потенційні можливості на повну потужність не тільки в політичному, а й у економічному і національно-культурному житті.

В основу розгляду історичних подій і явищ повоєнного періоду покладено концепцію українського національного відродження, що становило стрижень тодішнього і теперішнього історичного процесу в усіх його проявах: державницькому, національно-етнічному, суспільно-економічному, політичному, духовно-культурному.

Текст лекції побудований на засадах історизму, а не ідеологічних догм, в ньому використані останні досягнення історичної думки, чимало з яких не знайшли правдивого відображення в радянській історіографії, відображає з точки зору сьогодення морально-психологічний клімат у радянському суспільстві, який свідчив про неминучість соціально-економічних і суспільно-політичних змін.

План

- 1 Зміни геополітичного становища України та її зовнішньополітична діяльність.
- 2 Труднощі і велич відбудови народного господарства.
- 3 Соціально-політичні перетворення в західних областях України.
- 4 Репресії радянського режиму проти населення Західної України. Операція «Вісла»
- 5 Ідеологізація культури і науки.

1 Зміни геополітичного становища України та її зовнішньополітична діяльність

На завершальному етапі війни відбулися зміни геополітичного становища України й етносоціальні процеси. В листопаді 1944 р. в Мукачеві перший з'їзд Народних комітетів Закарпатської України схвалив Маніфест про возз'єднання з УРСР, а 29 червня 1945 р. був підписаний відповідний радянсько-чехословацький договір. У січні 1946 р. на території Закарпаття було запроваджено законодавство УРСР.

На початку 1947 р. Румунія визнала входження до УРСР Північної Буковини і частини Бессарабії.

Особливо важливим було врегулювання територіального питання з Польщею. Цей процес був складним і тривалим. На перебіг подій вплинули: небажання західних держав зміцнення позицій СРСР; тиск польських еміграційних кіл на західних політиків з метою відновлення польських кордонів, що існували до вересня 1939 р.; намагання Сталіна шляхом певних територіальних поступок підтримати прорадянські сили в Польщі; несаможиттєвість української дипломатії, яка завжди йшла в руслі міжнародної політики СРСР.

Першим кроком на шляху українсько-польського територіального розмежування в середині 40-х років стала Люблінська угода між урядом УРСР і польським прорадянським Тимчасовим Комітетом Національного Визволення, що була укладена 9 вересня 1944 року. Відповідно до цього документа, споконвічні українські землі і 17 повітів Підляшшя, Холмщини, Посяння і Лемківщини, де мешкало майже 800 тис. українців, передавалися Польщі. У такий спосіб сталінське керівництво, нехтуючи правами людини, намагалось підтримати паростки соціалізму в Східній Європі.

16 серпня 1945 року між СРСР і Польською Республікою було укладено договір щодо радянсько-польського державного кордону. Ця угода закріплювала рішення

Кримської та Потсдамської конференцій (1945 р.), відповідно до яких кордон мав проходити в основному по «лінії Керзона», з відхиленням на схід (тобто на користь Польщі) 5 – 8 км. Однак лояльність польського уряду, його прорадянська політика сприяли новим поступкам Москви: серпневий договір фіксував на окремих ділянках сімнадцятикілометрове (район Немирів-Ялувка) і навіть тридцятикілометрове (район р. Солонія і м. Крилов) відхилення від «лінії Керзона».

Остаточо процес польсько-українського розмежування завершився 1951 р., коли на прохання Польщі відбувся обмін прикордонними ділянками, майже однаковими за площею. Внаслідок цього до Львівської області увійшли землі в районі м. Кристонополя (пізніше перейменованого в Червоноград), а в межах польської держави опинилася територія довкола Нижніх Устриків Дрогобицької області. Суть цих розмежувань полягала в міжнародному юридичному визнанні факту включення протягом 1939-1945 рр. західних областей України до складу СРСР.

19 лютого 1954 р. Верховна Рада СРСР у зв'язку з ювілеєм Переяславської Ради 1654 р. прийняла рішення про передачу Кримської області із РРФСР до складу УРСР. Таким чином, завершився процес формування сучасної території України.

Політичний режим, що утвердився в західних областях України, мав тоталітарний характер. Після придушення організованого національно-визвольного руху влада перейшла до форсування темпів уніфікації суспільно-політичного, економічного та духовного життя населення західноукраїнського регіону відповідно до загальносоюзних зразків.

І все ж таки, попри всі нищівні наслідки, втрати і трагічні обставини воєнного часу, Україна вперше в своїй історії стала соборною, зібравши в одне державне ціле (у складі УРСР) всі українські землі. Здійснилася давня волелюбна мрія українського народу. Тепер значно розширилися кордони республіки, наприкінці 1945 р. територія України

становила понад 580 тис. км², зросла її економічна, соціально-політична вага. Збагачувався людський, природний, науково-культурний потенціал нашого народу, зберігалися й збагачувалися його історичні традиції. Сповна ж в умовах тоталітаризму це історичне возз'єднання не могло реалізувати закладених у ньому глибинних можливостей культурного прогресу, етнонаціонального розвитку України.

Отже, процес врегулювання територіальних питань, що розгорнувся на міжнародній арені в середині 40-х років, мав для України такі наслідки: по-перше, остаточне визначення кордонів республіки, їх юридичне визнання світовим співтовариством; по-друге, збільшення території УРСР та її демографічного потенціалу; по-третє, об'єднання українських земель у складі однієї держави; по-четверте, майже повне завершення формування державної території.

За політичним устроєм Україна була радянською соціалістичною республікою в складі СРСР. У 1949 р. було прийнято новий прапор УРСР – червоно-лазурового кольору, 31 січня 1950 р. утверджено державний гімн Української РСР.

Але ці формальні ознаки державності не змінили фактичного становища України в складі СРСР. Вона залишалася повністю залежною від союзного центру. Внутрішня та зовнішня політика УРСР повністю підкорялася інтересам центру.

Єдиною політичною партією УРСР залишалася Компартія України, діяльність інших політичних партій, рухів, груп була заборонена.

Фактично за конституцією 1937 р. державна влада в УРСР належала трудящим в особі рад депутатів трудящих, а насправді вся повнота влади – в руках партійного апарату.

У січні 1944 р. перший за воєнні роки пленум ЦК ВКП(б) розглянув і ухвалив пропозицію Ради народних комісарів СРСР щодо розширення прав союзних республік у сфері міжнародних відносин. X сесія Верховної Ради СРСР

прийняла закон про перетворення Наркомату закордонних справ із загальносоюзного на союзно-республіканський. 4 березня 1944 року Верховна Рада УРСР прийняла закон про утворення Народного комісаріату закордонних справ республіки.

Утворення Наркомату закордонних справ УРСР, вступ республіки до ООН були ланками важливої пропагандистської акції, що мала переконати усіх в СРСР і за кордоном у реальності існування української держави та її суверенітету. Мета цієї акції — заспокоїти громадську думку і мобілізувати сили українського народу на завершення війни та відбудову; фактична нейтралізація підтримки національно-визвольних сил, які боролися за відродження незалежної української держави; стимулювання розколу української діаспори в західних державах.

Перемога у війні, що наближалась, ставила на порядок денний розв'язання територіальних проблем. За цих умов, щоб ще переконливіше для світової громадськості надати територіальним надбаням СРСР характеру не анексій, а «возз'єднань», сталінське керівництво вирішило за краще мати реальних суверенних суб'єктів цих «возз'єднань» — Білоруську та Українську РСР, чиї етнічні території певний час перебували в складі Польщі, Румунії, Чехословаччини. Сам же СРСР, до якого фактично приєднувалися ці «возз'єднані» території, відходив ніби на другий план. Крім того, розширення прав союзних республік у сфері міжнародних відносин мало, на думку Сталіна, посилити вплив СРСР на світову політику.

Молода українська дипломатія була досить активною. У липні 1946 р. вона бере участь у Паризькій мирній конференції, у лютому 1947 р. укладає мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією.

На Дунайській конференції 1948 р., що розглядала питання про права судноплавства на Дунаї, українська делегація, підтримуючи СРСР, виступила проти збереження конвенції 1921 р., яка забезпечувала привілейоване стано-

вище в цьому регіоні недунайських держав — США, Англії та Франції.

Навіть у розпалі «холодної війни» Україна виявила певну дипломатичну активність. Представники УРСР увійшли до Всесвітньої Ради Миру. У вересні 1951 р. у Києві відбулася перша Українська республіканська конференція прихильників миру. Україна підтримала прохання про вступ до ООН Цейлону та Лаосу. Українські дипломати в 50-ті роки працювали в 16 міжнародних організаціях, підписали 60 мирних угод і конвенцій.

На міжнародній арені Україна ніколи не відхилялася від позицій, які займав СРСР, що закономірно для унітарної держави, де домінує монополія центру щодо зовнішньої політики.

Україні формально було надано право встановлення прямих міжнародних відносин, у тому числі обмін дипломатичними місіями, але відсутність реального суверенітету, справжньої державності республіки робили це право нездійсненим на практиці. Тому пропозиції урядів Англії (1947) та Судану (1956) щодо встановлення прямих дипломатичних відносин з Україною так і залишилися без відповіді.

Отже, основними причинами відновлення зовнішнього представництва УРСР були, з одного боку, намагання цією акцією заспокоїти міжнародну громадську думку, мобілізувати український народ на завершення війни і відбудову; нейтралізувати дії національно-визвольних сил, які боролися за відродження незалежної української держави; розколоти українську діаспору в західних державах, а з іншого — бажання створити зручний і безвідмовний додатковий інструмент для здійснення зовнішньополітичних планів керівництва СРСР. Хоча в основі відновлення зовнішнього представництва УРСР лежала певна децентралізація і тому цей крок союзного керівництва був своєрідною поступкою. За цих обставин сам вихід України наприкінці Другої світової війни на міжнародну

арену, її вступ до ООН мав велике значення для подальшої розбудови української державності.

Таким чином, Друга світова війна та перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні внесли кардинальні зміни в міжнародну обстановку, в міжнародні відносини. В них активно виявилася політична роль країн-учасниць антигітлерівської коаліції; на історичну арену вийшли країни соціалізму. Загострення водночас суперечностей між двома світовими системами призвело до "холодної війни". Ширився рух прихильників миру, формувалися міжнародні організації.

Важливу роль в боротьбі за мир і відвернення загрози світової війни відіграла Організація Об'єднаних Націй, яка була проголошена у квітні і створена в жовтні 1945 р. Однією з країн-співзасновниць ООН була Українська Радянська Соціалістична Республіка. В міжнародній діяльності вона сприяла мирному врегулюванню спірних проблем територіального, політичного, економічного характеру. Її зусилля були зосереджені на проблемах правового забезпечення світової політики. Однак в укладанні міжнародних договорів та обміні дипломатичними представництвами УРСР виступила з класових позицій та суто загальнодержавних інтересів. Власне, жагучі проблеми — про відповідальність гітлеризму за нацистську політику; врегулювання національно-визвольної боротьби в Західній Україні; громадянський статус українців в інших країнах — вона навіть не поставила на обговорення.

УРСР, по суті, була об'єктом, а не суб'єктом міжнародного права, її міжнародні зв'язки засновувалися й розвивалися не стільки за принципом ефективності, скільки за партійно-класовим принципом. Враховувалася, насамперед, політика, а не економічна кон'юнктура.

2 Труднощі і велич відбудови народного господарства

У війні Україна зазнала величезних втрат: її національний дохід скоротився на 40 відсотків. Промислове виробництво в цілому склало лише четверту частину довоєнного рівня. Лежали в руїнах шахти, фабрики, заводи, міста. Київ було зруйновано на 85 відсотків, Харків — на 70 відсотків, великих руйнувань зазнали Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кременчук та інші міста. І все ж якими б не були матеріальні втрати, найбільш тяжкими вважалися втрати людські: в роки війни загинув кожний шостий житель України.

Ще в період війни в районах, звільнених від німецько-фашистської окупації, розпочалася відбудова зруйнованих міст і сіл, налагодження господарства. У відбудовчому періоді можна виділити три основні рубежі: 1943 р. — початок здійснення державної програми відродження районів, звільнених від німецької окупації; 1944 – 1945 рр. — відбудова електростанцій, вугільних шахт Донбасу, Криворізького залізорудного басейну, металургії Півдня відповідно до постанов Державного Комітету Оборони; 1946 – 1950 рр. — досягнення довоєнного рівня промисловості і наближення до цього рівня сільського господарства, інших галузей народного господарства.

Восьма сесія Верховної Ради УРСР у серпні 1946 р. обговорила і схвалила п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства республіки — план четвертої (першої післявоєнної) п'ятирічки: Його характерними особливостями були: а) переведення економіки на випуск мирної продукції і подолання диспропорцій, що виникли в роки війни; б) першочергове відновлення важкої промисловості і забезпечення кількісно-якісних змін у народному господарстві республіки; в) подолання багатокладності економіки західних областей України; г) велика напруженість п'ятирічки, спрямованої не тільки на досягнення, а й на значне перевершення довоєнних економічних показників; д) масове змагання за високі показники у праці.

Своєрідним штабом і координаційним центром виконання завдань п'ятирічки став створений при союзному

урядові Комітет з відбудови народного господарства та республіканський і обласні комітети. Для України із державних фондів були виділені будівельні матеріали, промислове обладнання, посівний матеріал та ін. Державна підтримка дала можливість у 1945 р. ввести в дію майже 30 відсотків довоєнних потужностей підприємств, освоєння 70 відсотків посівів за планом. У наступному році в основному завершився перехід промисловості на випуск мирної продукції. Прискорювались темпи відбудови й розвитку важкої індустрії.

Невідкладними були такі заходи, як поповнення робітничих лав, підготовка та закріплення кадрів на виробництві, підвищення їх професійно-технічного і культурного рівнів. Ці завдання розв'язувались шляхом організованого набору робітників, безпосереднього запрошення їх підприємствами, працевлаштування демобілізованих воїнів, сільської молоді, підготовки кваліфікованих робітників в системі трудових резервів: в ремісничих, залізничних училищах, школах ФЗН. Усього в роки п'ятирічки в цих навчальних закладах було підготовлено 859 тис. молодих кваліфікованих робітників.

Успішному виконанню завдання відбудови та розвитку народного господарства сприяв рух передовиків і новаторів виробництва. Працею згуртований колектив Макіївського металургійного заводу виступив ініціатором всесоюзного соціалістичного змагання за виконання і перевиконання п'ятирічного плану на основі підвищення продуктивності праці. В Україні знайшов підтримку почин ленінградських робітників, інженерів, службовців "П'ятирічку — за чотири роки!". В промисловості ширився рух робітників — новаторів і раціоналізаторів. Серед його ініціаторів були токарі В.К. Семінський (Київський завод "Червоний екскаватор"), К.С. Кисляков, В.Д.Дрокін (Харківський турбінний завод), Т.С. Нежевенко (Одеський завод радіально-свердлильних верстатів), В.П. Дикань, М.І. Лупандін (Харківський тракторний завод).

Усього в УРСР за 1946 – 1950 рр. було відроджено, побудовано і введено в дію 4100 великих промислових підприємств, а в цілому по країні – 6200. В певній мірі змінився технічний рівень промисловості.

Стан сільського господарства України характеризувався різким скороченням трудових ресурсів і гострою потребою в спеціалістах; підірваною війною матеріальною базою; зростаючим розривом в технічній оснащеності порівняно з промисловістю; зменшенням посівних площ, поголів'я у тваринництві; зниженням врожайності сільськогосподарських культур.

Розорене війною сільське господарство в 1946 р. порівняно з 1945 р. скоротило валовий збір і товарну продукцію зерна. В результаті засухи і неврожаю зменшилася хлібозаготівля, а потреби зростали. В цій ситуації держава застосувала методи продрозкладки на колгоспи і радгоспи. Зібраного в 1946 р. зерна з врахуванням державних запасів вистачило б для забезпечення населення. Однак радянський уряд вирішив максимально зберегти запаси, виконати експортні поставки, що й загострило продовольчу проблему, призвело до голоду. Отже, причини повоєнного голоду в Україні були безпосередньо пов'язані з державною хлібозаготівельною політикою в другій половині 40-х років ХХ ст., встановленням нереальних для розореного війною і ослабленого недородом чи посухою українського села, надмірно завищеними планами хлібозаготівель і розміром поставок зерна державі, жорстким регламентуванням господарської діяльності колгоспів. Голод негативно позначився на всіх сферах життя суспільства.

У повоєнний період аграрна політика спрямовувалась на створення матеріальної бази сільського господарства: нарощування випуску тракторів на діючих заводах; будівництво нових підприємств і збільшення випуску сільськогосподарських машин; ефективніше використання техніки в господарствах. Все більші надії поклалися на механізаторів. Багато з них стали передовиками і новаторами виробництва. За почином бригадирів МТС

П.М. Ангеліної і О.В. Пталова в 1948 – 1949 рр. розгорнувся рух за ефективне використання тракторів та інших сільськогосподарських машин. Самовіддане ставлення до праці було головним мотивом і стимулом, вищою моральною цінністю трудівників села. В роки четвертої п'ятирічки 950 передовиків сільського господарства були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці, 35 тис. нагороджені орденами і медалями. Переможці змагання уособлювали патріотичні почуття і трудову звитягу українських селян-хлібодарів.

У повоєнний час в управлінні сільським господарством не послаблювались, а посилювались командно-бюрократичні, директивні методи, що суперечило економічним інтересам колгоспників, їх участі в управлінні виробництвом. Не дотримувався принцип матеріальної заінтересованості в результатах праці; порушувався Статут сільськогосподарської артілі, виборність, звітність правлінь колгоспів перед загальними зборами членів артілі; нераціонально використовувалась земля, недосконалим було нормування праці колгоспників. Затрати праці колгоспників вимірювались за допомогою умовної одиниці — трудодня. І колгоспники більшості колективних господарств повинні були задовольнятися, по суті, символічною оплатою їх праці. Парадоксально те, що замість стимулювання ефективної колективної праці колгоспникам директивно встановлювався мінімум трудоднів. Передові господарства покривали невиконання державних поставок слабкими колгоспами. Створеній при союзному урядові у вересні 1946 р. Раді в справах колгоспів був притаманний розпорядчо-директивний стиль роботи. Якраз адмініструванням порушувався розподіл доходів колгоспів у залежності від результатів праці бригад, ланок, що знецінювало участь колгоспників у суспільній праці, підривало трудову дисципліну і знижувало ефективність колгоспного виробництва. За врожайністю зернових і технічних культур, їх валовим збором в 1950 р. колгоспи і радгоспи не досягли довоєнного рівня (91%). Сільське господарство ще не задовольняло потреб населення в продуктах, а легка і харчова

промисловості — в сировині. Легка промисловість виробляла менше 80 % довоєнного обсягу продукції.

У повоєнний період проводилась колективізація сільського господарства в західних областях України. Вона повторювала, навіть копіювала примусову колективізацію у східній Україні. Приватна власність ліквідувалась. Створювались товариства зі спільного обробітку землі. Організовувались МТС, радгоспи, колгоспи. Насправді перехід до колективного господарювання вимагав нових соціально-економічних відносин, а не волюнтаристського відчуження селян від землі. Значимість реалізації економічного інтересу селянства підсилювалась його приватновласницькою психологією і дуже напруженою політичною обстановкою в регіоні. Форсований характер колективізації був зумовлений більше політичними, ніж економічними розрахунками, а в досягненні цієї мети використовувався навіть такий метод, як депортація населення західноукраїнських земель. Суцільна колективізація в західних областях завершилась на початку 50-х років: 1,5 млн селянських господарств були об'єднані в 7 тис. колективних господарств.

Таким чином, відбудова і в певній мірі оновлення в короткий історичний термін народного господарства України — справжній трудовий подвиг робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, результат тісного співробітництва і дружби народів. Об'єднаними зусиллями всіх радянських республік було піднято з руїн і згарищ господарство України, а вона, у свою чергу, зробила вагомий внесок у відбудову та розвиток народного господарства всієї країни, в загальносоюзне виробництво електроенергії, виплавку металу, видобуток вугілля, виробництво сільсько-господарської продукції тощо.

3 Соціально-політичні перетворення в західних областях України

У зв'язку з тим, що Західна Україна перебувала в радянському суспільстві лише короткий час, повернення

Червоної армії у 1944 р. мало тут інші наслідки, ніж на сході республіки. Радянська влада на відміну від відносно обережної політики 1939 р. була сповнена рішучості швидко і безкомпромісно зламати націоналістичні настрої західних українців.

Суть перетворень у західних областях УРСР полягала в тому, щоб продовжити і завершити соціалістичну перебудову «возз'єднаних» земель. З цією метою в Західній Україні швидкими темпами мали бути здійснені індустріалізація, колективізація, культурна революція, утвердження влади органів диктатури пролетаріату. Всі ці процеси і мали створити умови для остаточної інкорпорації (включення до складу) західноукраїнського регіону до СРСР.

Характер змін, що відбулися в процесі відбудови на території Західної України, неоднозначний. Пройшла докорінна модернізація економічного потенціалу регіону. У роки четвертої п'ятирічки в західних областях України було здійснено суттєву реконструкцію старих заводів і фабрик. Відбудовано та споруджено понад 2,5 тис. великих і середніх промислових підприємств. Обсяг валової продукції промисловості протягом 1946 – 1950 рр. зріс у 3,2 раза.

Процес індустріалізації у «возз'єднаних» землях мав свої особливості.

По-перше, значно вищі, ніж у східних регіонах УРСР, темпи промислового розвитку. Якщо 1940 р. підприємства західних областей становили 4,7 % загальної кількості підприємств України, то 1949 р. – вже 12,6 % (у важкій промисловості – відповідно 8,1 і 16,8 %).

По-друге, відбулися суттєві якісні зміни в традиційних галузях західноукраїнських областей. Якщо раніше лісова промисловість краю вивозила за межі регіону майже всю лісову сировину в непереробленому або напівпереробленому вигляді, то тепер її продукція стала базою для розвитку місцевих галузей — деревообробної, паперової, хімічної (Ужгородський диктово-меблевий і Мукачівський меблевий комбінати, Свалявський лісохімічний завод, картонна фабрика у Львові та ін.).

По-третє, поява нових галузей промисловості: машинобудівної та приладобудівної — на Львівщині; взуттєвої та трикотажної — у Прикарпатті; рибопереробної — в Ізмаїльській області та ін.

По-четверте, відкриття в західноукраїнському регіоні значних родовищ корисних копалин: 1946 – 1949 рр. у Дрогобицькій області розвідані Угерське, Більче-Волицьке та Рудковське газові родовища, що мали не лише республіканське, а й союзне значення. У 1948 р. завершено будівництво найпотужнішого в ті часи в СРСР та Європі магістрального газопроводу Дашава – Київ, а в 1951 р. західноукраїнський газ почала отримувати Москва.

Помітний прорив у промисловому розвитку західноукраїнських земель супроводжувався і негативними чинниками. Скроєна за сталінською моделлю індустрія краю переймала й успадковувала традиційні її вади: диспропорційний розвиток, що виявлявся у відставанні легкої та харчової галузей промисловості, домінування кількісних показників над якісними, відсутність закінченого технологічного циклу, залежність від союзного центру та ін.

Економічна модернізація потребувала значної кількості освічених кваліфікованих робітників. Тому значну увагу під час перетворень у західноукраїнських землях приділяли питанням освіти. Активна боротьба з неграмотністю, розширення мережі початкової та вищої освіти давали змогу радянській владі не тільки завойовувати симпатії західних українців, а й створювати передумови для появи нового покоління західноукраїнської інтелігенції, спираючись на яку можна було б значно посилити свій вплив на місцеве населення. У 1950/51 навчальному році в школах західних областей республіки вже працювало понад 60 тис. вчителів, тобто майже у шість разів більше, ніж у довоєнний період. Початковою освітою було охоплено всіх дітей шкільного віку, кількість учнів у 5 – 10 класах збільшилася майже втричі. Наприкінці 1950 р. в Західній Україні функціонувало 25 вузів — у 1,5 рази більше, ніж у 1940 р. Кількість студентів за цей час збільшилася майже в

10 разів. Однак зростання освітнього рівня супроводжувалося активною русифікацією: в 1953 р. навчання у всіх вузах Західної України велося переважно російською мовою.

Важливим інструментом прискорення «радянзації» краю виступала кадрова політика. Лише до початку 1945 р. в регіон були направлені понад 30 тис. керівних працівників. Місцеві кадри обіймали переважно другорядні посади. Так, у 1946 р. із 15 120 номенклатурних посад в обкомах партії західного регіону місцеві кадри обіймали лише 1939 посад (12,1 %).

Радикальні соціально-економічні зрушення відбувалися в сільському господарстві західноукраїнських областей. Ще 1944 р. було відновлено процес примусової форсованої колективізації. На початку 1946 р. у Західній Україні налічувалося 158 колгоспів, 1948 р. — 1762, 1949 р. — 6098, 1950 р. — 7190 (колгоспи об'єднували, за одними джерелами, 93 %, за іншими — 98 % селянських господарств).

На початку 50-х років суцільна колективізація в західноукраїнських землях була в основному завершена. І хоча з високих трибун і в офіційних державних та партійних постановках неодноразово наголошували на необхідності дотримуватися принципів поступовості та добровільності, застерігали проти надмірної поспішності, на практиці домінували форсовані темпи і примус. Ситуацію ускладнювало й те, що колективізацію здійснювали без врахування місцевої специфіки, особливостей менталітету західних українців, політичної ситуації в регіоні. Звичними методами проведення соціалістичних перетворень стали тиск, терор, масові репресії, депортації населення.

Щоб остаточно зламати опір західноукраїнського населення нововведенням, радянська влада повела активну боротьбу проти Української греко-католицької церкви (УГКЦ), яка була одним з важливих чинників суспільно-політичного життя цього регіону. В умовах тривалої української бездержавності УГКЦ поступово перетворилася на традиційного посередника між українцями й офіційною владою, духовну опору і натхненника національно-визвольної боротьби, сполучну

ланку між західноукраїнським регіоном і Заходом. Вона була впливовою, широко розгалуженою структурою. До встановлення радянської влади в Західній Україні греко-католицька церква складалася із 3040 парафій, 4440 церков, духовної академії, 5 духовних семінарій, 2 шкіл і 127 монастирів. За нею йшло понад 5 млн віруючих.

Розгортанню наступу на УГКЦ сприяли і смерть митрополита А. Шептицького (листопад 1944 р.), і повоєнне загострення відносин Заходу і Сходу, що поступово переросло в «холодну війну». Намагаючись знайти спільну мову з панівним режимом і уникнути кровопролиття в західноукраїнському регіоні, наступник Шептицького митрополит Й. Сліпий надсилає в грудні 1944 р. до Москви делегацію УГКЦ. Цю делегацію прийняв голова Ради в справах релігійних культів при Раднаркомі СРСР, полковник державної безпеки І. Полянський. Під час зустрічі представники УГКЦ ознайомили його з життям церкви, проголосили звернення Й. Сліпого «До духовенства і віруючих», в якому містилися заклики до бандерівців «вернутися з неправильного шляху»; передали 100 тис. крб у фонд Червоного хреста на оборону країни. Демонструючи свою лояльність до режиму, один із представників греко-католиків все ж зауважив, що в західному регіоні будь-які зміни необхідно «робити обережно». Не бажаючи вступати у конфлікт з УГКЦ під час війни, сталінське керівництво пообіцяло греко-католикам вільне відправлення богослужінь.

Проте вже в середині березня 1945 р. з'являється детальна інструкція ліквідації УГКЦ, під якою стояв підпис: «Со всеми мероприятиями согласен И. Сталин». Діючи за інструкцією, органи держбезпеки у квітні заарештували всіх українських греко-католицьких єпископів на чолі з митрополитом Й. Сліпим. У короткий час було ліквідовано церковні освітні установи, розгромлено митрополію та єпархіальні управління. Проведено арешти серед монахів, монашок та духовенства – понад 2 тис. осіб.

При сприянні НКВС було створено ініціативну групу, до складу якої увійшли відомі релігійні діячі Г. Костельник,

М. Мельник, А. Пельвецький. Вона мала на меті розрив унії з Римом та возз'єднання греко-католицької церкви з Російською православною церквою. 8 – 10 березня 1946 року ініціативна група скликала Собор у Львові в храмі Св. Юра, у якому взяли участь 214 священників і 19 світських осіб. Згідно з рішеннями цього зібрання, Брестська унія 1596 р. скасовувалася, а греко-католицька церква «возз'єднувалася» з Російською православною церквою.

За таким самим сценарієм розгорталися події і в Закарпатті. У повоєнний період до липня 1947 р. від української єпархії тут відібрали 73 церкви, 15 священників було вислано до Сибіру, трьох убили, а 36 втекло. У цьому ж році було вчинено замах (влаштовано автокатастрофу) на мукачівського українського єпископа Г. Ромжу, якого пізніше отруїли в лікарні. Після цього закрили усі греко-католицькі церкви в Мукачівській єпархії, засудили до різних строків ув'язнення 50 священників. Наслідком усіх цих акцій було урочисте проголошення в серпні 1949 р. Московським патріархатом «добровільного возз'єднання мукачівської єпархії з Російською православною церквою».

Ліквідація Української греко-католицької церкви була частиною плану, спрямованого на організацію всебічної енергійної відсічі наступаючому Ватикану і зміцненню радянської влади в західноукраїнських землях. Ця ліквідація стала можливою через ослаблення в повоєнний період греко-католицької церкви; загострення відносин між Заходом і Сходом, яке переросло в «холодну війну», смерть лідера УГКЦ А. Шептицького.

Отже, суть повоєнних суспільних перетворень у західних областях України полягала в продовженні та завершенні соціалістичної перебудови «возз'єднаних» земель. Шляхом активної «радянзації» планувалося відтіснити «старе» (звичаї, релігію, організацію праці, суспільні структури, лідерів та ін.) і ствердити «нове» з метою «органічного» приєднання цього регіону до складу СРСР.

В УРСР у повоєнний час не менш складною й суперечливою, ніж соціально-економічна, була суспільно-

політична ситуація. Це спричинялося гостротою національно-державної ідеї в Західній Україні в середині 40-х років і початком громадянської війни. Ця ж ситуація визначалася національною політикою тоталітарного політичного режиму. ЦК КП(б)У і уряд визнавали Україну як союзну державу в складі СРСР, а Організація українських націоналістів – як самостійну державу. У здійсненні цієї ідеї ОУН розраховувала на результати Другої світової війни. В обстановці визволення України Червоною Армією її політична мета полягала в тому, щоб взяти владу в свої руки зразу ж після відступу німецьких армій, повторивши акт від 30 червня 1941 р. проголошення незалежної України. Її опорою в досягненні цієї мети були загони Української Повстанської Армії (УПА), які формувалися головним чином із заможних селян, передусім молоді. Армію очолював головнокомандуючий і його штаб, у складі якого було кілька відділів: оперативний, політичний, бойової підготовки, зв'язку, санітарний і господарський. При головному командуванні діяв відділ служби безпеки (СБ), завданням якої було не допускати проникнення ворожої агентури в УПА, знешкодження її, проведення розвідки у ворожому стані. СБ функціонувала також у структурах територіальних органів (проводах) ОУН. Програма Організації Українських Націоналістів була програмою УПА, а завдання УПА – програмою ОУН. Загони УПА здійснили тисячі і тисячі диверсій і терористичних актів. Убили більше 30 тис. партійних і радянських працівників, тисячі мирних жителів. Лідери ОУН відмежувались від СРСР, відмовились від переговорів з Радянською владою, не визнавали компромісів, стали на шлях конфронтації і збройної боротьби. У післявоєнний період чітко виділяються два етапи збройної боротьби ОУН-УПА: 1944 – 1946 рр. та 1947 – перша половина 50-х років. На першому етапі характерним було намагання ОУН-УПА утримувати під своїм контролем великі території, вести бої великими силами. Однак у важких боях 1944 – 1946 рр. УПА втратила до половини особистого складу. На другому етапі Головне

командування УПА змінило тактику збройної боротьби. В 1947 р. воно розчленувало свої відділи на оперативні самостійні підвідділи (10 – 50 осіб), а частину бійців УПА приєднало до самооборонних кущових відділів ОУН. Відтоді бойові дії вели лише дрібні загони партизанськими методами. До 10 тис. повстанців під проводом керівника СБ ОУН М. Лебеда 1947 – 1948 рр. з боями через територію Чехословаччини прорвались у Західну Німеччину. Там вони отримали статус «Закордонних частин ОУН».

Наступ загонів прикордонників і НКВС проти УПА в 1945 – 1946 рр. і дроблення її сил ослабило Повстанську армію. Більше року поступове налагодження мирного життя, здійснення економічних і соціально-політичних перетворень звужували її соціальну базу. Розрахунки ОУН на те, що маси стануть свідомими в ході боротьби, що в ній вони збагнуть свою роль і зміст народної революції, не виправдались. Враховуючи ці обставини, керівництво ОУН - УПА віддало наказ про перебазування основних сил повстанців у польські Татри. Однак проведена проти них у квітні 1947 р. спільна польсько-радянська операція "Вісла" підірвала їх сили. Нова тактика ОУН полягала в здійсненні національної революції в розрахунку на світову війну і використання воєнної ситуації.

Постійні облави, блокади цілих районів призводили до розгрому поганоозброєних загонів УПА. Відчутним ударом для них стала загибель 5 березня 1950 р. головнокомандуючого УПА, керівника підпілля ОУН на західноукраїнських землях, голови УГВР Р. Шухевича. Його замінив В. Коваль, який у 1954 р. був схоплений органами держбезпеки. У збройній боротьбі загинуло не менше півмільйона патріотів.

На початку 50-х років, під час напружених відносин між Заходом і СРСР, ОУН розробила концепцію взаємодії "Вільного західного світу і повстанських армій". Таким чином, в концепції національно-визвольного руху ОУН переоцінювала зовнішній фактор, прогнозувала свою тактику збройної боротьби за національні ідеали.

Політична лінія ОУН полягала в здійсненні національної революції в розрахунку на нову розстановку сил на світовій арені. Отже, в концепції національно-визвольного руху ОУН продовжувала переоцінювати зовнішній фактор як визначальний і вирішальний, що суперечило загальнополітичним реаліям.

Таким чином, в оцінці ОУН - УПА, національного руху в Західній Україні 40 – початку 50-х років варто зважити на такі обставини: національна ідея та боротьба за неї мають не абсолютний, а відносний, конкретно-історичний характер; проектується в цілому в руслі загальноукраїнської мети; вимагають ідейності не лише політиків, а політичної орієнтації широких верств суспільства на всіх українських землях, врешті-решт визнання пріоритету політичних, а не воєнних методів боротьби за розв'язання національно-політичної проблеми. Всі ці обставини свідчать про те, що і радянська влада була не підготовлена до політичного компромісу з ОУН в ситуації середини ХХ ст. Національно-державна ідея в Україні зберігає свою актуальність і на сучасному етапі.

У повоєнний час в умовах сталінського режиму поглиблювалися суперечності і деформації політичної організації суспільства, її центральної ланки – Комуністичної партії. Насамперед порушувався принцип колективності партійного керівництва, що суперечило розвитку демократичних засад, сковувало ініціативу комуністів, вело до суб'єктивізму та волюнтаризму в політиці. Замість того, щоб провести розмежування функцій партійних комітетів, державних і господарських органів, парткоми підміняли їх, адміністрували, командували.

Гострота політичної ситуації, труднощі відбудовчого періоду в УРСР, завдання ідеологізації суспільного життя склали підґрунтя значних кадрових змін в республіці. Їх політична суть полягала в посиленні сталінської диктатури. В березні 1947 р. першим секретарем ЦК КП(б)У був призначений Л.М. Каганович, а М.С. Хрущов залишився Головою Ради Міністрів УРСР. Однак новий секретар

загострив політичну ситуацію, і в кінці грудня 1947 р. цю посаду знову зайняв М.С. Хрущов. Потім його обрали Першим секретарем ЦК КПРС, а першим секретарем ЦК КП(б)У став Л.Г. Мельников (1949 – 1953 рр.).

4 Репресії радянського режиму проти населення Західної України. Операція «Вісла»

Форсоване інтегрування західноукраїнських земель у тоталітарну систему супроводжувалося посиленням репресивного тиску на місцеве населення. Основною метою репресій було створення сприятливих умов для «радянізації» краю, експлуатації його демографічного та природного потенціалів; насильне залучення населення до радянської системи господарювання; руйнація національних структур самозахисту, духовним осередком яких була Українська греко-католицька церква; максимальне звуження соціальної бази збройного опору, очолюваного ОУН—УПА; остаточне утвердження на місцях органів радянської влади.

Наприкінці війни й у повоєнний період розгалужений сталінський репресивний апарат, що діяв у західноукраїнських землях, широко використовував вже апробований у попередні роки арсенал репресивних акцій. Арешти, вбивства, конфіскації майна, масові депортації, запровадження системи заручництва — далеко не повний перелік форм і методів репресивного тиску на місцеве населення. Своєрідним сигналом до початку репресій стало розпорядження НКВС СРСР від 7 січня 1944 року, у якому зазначалося: «...усіх виявлених пособників на території України заарештувати з конфіскацією майна і відправити до Чорногорського спецтабору» (Красноярський край). З наближенням фронту до західноукраїнських земель репресивна діяльність радянського режиму посилюється. Зокрема, у березні 1944 р. з'являється нове розпорядження НКВС СРСР, у якому вказувалося: «Сім'ї, у складі яких є оунівці, що перебували на нелегальному становищі, а також

сім'ї засуджених оунівців взяти на облік і виселити до тилкових областей Союзу».

15 травня 1945 року М. Хрущов провів у Львові нараду із секретарями обкомів КП(б)У і начальниками управлінь НКВС. У своїй доповіді він вимагав рішучих каральних акцій проти сімей повстанців, а також рекомендував застосовувати «нові методи роботи», суть яких полягала у створенні в західноукраїнському краї атмосфери «кругової поруки» та взаємної підозри. У кожному селі мали бути відібрані заручники із заможних селян, які мусили повідомляти офіційну владу про наміри та дії повстанців. Водночас їх суворо попереджали, що вони несуть відповідальність за будь-яку подію, що станеться на території сільської ради. Крім цього, місцеві радянські активісти мали стежити за заручниками і в разі їхньої неблагонадійності заарештовувати і виселяти. Хрущов вимагав організовувати збори селян, на яких оголошувати імена тих, хто допомагає повстанцям, і застосовувати проти них репресії.

Основними жертвами репресивних акцій були, як правило, члени сімей оунівців і «бандпособників», куркулі з сім'ями, стара західноукраїнська інтелігенція, священники греко-католицької церкви. Про масовий характер репресій свідчить те, що лише протягом 1946 – 1948 рр. у східні райони СРСР було депортовано майже 500 тис. західних українців.

Сталінське керівництво використовувало репресії в західноукраїнських землях і як засіб державного примусу, і як метод покарання. Основною метою каральних акцій було створення сприятливих умов для тотальної «радянізації» Західної України.

Драматичний розвиток подальших подій позначався депортацією українського населення у зв'язку з польсько-радянською операцією «Вісла». Це був завершальний етап процесу переселення українського населення із території Закерзоння (Лемківщина, Посяння, Підляшшя, Холмщина). Початок цьому процесу було покладено 9 вересня 1944 р. угодою між польським Тимчасовим комітетом національного визволення та урядом УРСР, відповідно до якої українське

населення, що мешкало в Закерзонні, мусило добровільно переїхати до Радянської України.

У цей період по селах почали свою роботу переселенські комісії, створені з представників УРСР та Польщі, які проводили агітацію за переселення. Проте місцеві жителі не поспішали залишати обжиті місця та зароблене важкою працею майно. Крім того, вони боялися колективізації та сталінських репресій, які вже відбувалися в Західній Україні наприкінці 30-х — на початку 40-х років. Саме тому в русло добровільного переселення потрапляли переважно люди, господарства яких були знищені війною, малозаможні, або ж ті, хто зазнав чи боявся репресивних дій підпільних польських формувань. Тому до 1 березня 1945 р. в Україну із Закерзоння переселилася лише 81 тис. осіб.

З другої половини 1945 р. добровільне переселення майже припиняється, більше того, почався процес нелегального повернення українців, які відчували важку руку сталінського режиму, на старі місця проживання. Відповіддю польської сторони на небажання українців залишати свої домівки та землі предків став відкритий терор. Спочатку інструментом репресій були збройні формування Армії Крайової, вояки якої грабували та палили українські села, вбивали їхніх жителів. Проте навіть цих жорстоких дій виявилось замало, щоб зламати опір українців, які не бажали переселятися в УРСР. Саме тому восени 1945 р. головний уповноважений уряду УРСР у справах евакуації порушив клопотання перед польським урядом про «надання військової допомоги в прискоренні масової депортації населення». Відповіддю Варшави на це «прохання» став наказ трьом польським дивізіям примусово відселити українське населення з 50-кілометрової прикордонної смуги на територію УРСР. У разі відмови українців від переселення планувалося примусове відселення їх углиб Польщі, за ріку Сян. Процес відселення супроводжувався вбивствами, пограбуваннями, мародерством. Під тиском

таких «аргументів» на залізничних станціях збиралися натовпи охочих переїхати на територію УРСР.

Ця акція насильницької депортації закінчилася у серпні 1946 р. Внаслідок цього в УРСР було переселено 482 тис. осіб — 96,8 % українського населення Закерзоння.

Заключним актом цієї трагедії стала операція «Вісла» (квітень — липень 1947 р.). Формальним приводом для початку цієї репресивної акції стала загибель у березні 1947 р. у бою з формуваннями УПА заступника міністра оборони Польщі К. Сверчевського. Одразу після цієї події польське керівництво прийняло рішення про виселення українців і членів змішаних українсько-польських сімей з українських етнічних та прилеглих земель (Посяння, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя) і поселення їх у так званих повернутих західних та північних районах з обов'язковим розпорошенням серед польського населення. Ці репресивні дії і становили основний сенс операції «Вісла». Репресивна акція була скоординованою на міждержавному рівні дією — під час її проведення відділи НКВС та чехословацької армії заблокували східні та південні кордони Польщі. За польськими даними, депортовано було 140,5 тис. осіб, ув'язнено в концтаборі Явожно 3800 осіб, а вбито понад 650 осіб (у 1990 р. Сенат Польщі засудив операцію «Вісла» як злочинну акцію проти українського народу).

Отже, у середині 40-х років українське населення Закерзоння стало жертвою масових насильницьких депортацій, які до серпня 1946 р. здійснювалися в напрямку УРСР, а з квітня 1947 р. — углиб Польщі. Суттю операції «Вісла» було «очищення» теренів Південно-Східної Польщі від автохтонного українського населення та цілковита асиміляція українців-переселенців у польському середовищі.

Відновлення сталінського терористичного режиму принесла на західноукраїнські землі нові випробування: насильницьку колективізацію сільського господарства, масові репресії, русифікацію і релігійні утиски. Таким чином, після придушення організованого національно-визвольного

руху влада перейшла до форсування темпів уніфікації суспільно-політичного, економічного та духовного життя населення західноукраїнського регіону відповідно до загальносоюзних зразків.

5 Ідеологізація культури і науки

У повоєнний час в культурному розвитку республіки виявилася духовно-патріотична натхненність творчої інтелігенції. В романах "Прапорonosці" О. Гончара, "Чорноморці" В. Кучера, "Київських оповіданнях" Ю. Яновського та багатьох інших творах був розкритий великий подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Історичному минулому були присвячені романи Н. Рибак "Переяславська рада", А. Хижняка "Данило Галицький", П. Панча "Гомоніла Україна" та ін. Вийшли у світ твори М. Стельмаха, Г. Тютюнника, поетичні збірки А. Малишка, М. Рильського, В. Сосюри, кіносценарії А. Довженка. Дебютували молоді поети.

Особливістю історичного періоду другої половини 40-х – початку 50-х років були ідеологічні кампанії, визначені в постановах ЦК ВКП(б) 1946 – 1948 рр. ЦК КП(б)У ухвалив постанови "Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в "Нарисі історії української літератури" (1946 р.), "Про журнал "Вітчизна" (1946 р.), "Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення" (1946 р.), "Про стан і заходи щодо поліпшення музичного мистецтва в Україні у зв'язку з рішенням ЦК ВКП(б), "Про оперу "Велика дружба" В. Мураделі" (1948 р.) та ін. Звинувачення діячів української літератури та мистецтва в буржуазному націоналізмі посилювалось в 1947 р., коли першим секретарем ЦК КП(б)У став Л. Каганович. 26 серпня він брав участь у Республіканській нараді молодих письменників, скликаній відповідно до рішення ЦК КП(б)У. На цій нараді були піддані різкій критиці твори "Жива вода" Ю. Яновського, "Його покоління" І. Сенченка, "Мандрівка в молодість" М. Рильського

за "рецидиви націоналістичної ідеології". При обговоренні питання про виконання Постанови ЦК ВКП(б) "Про журнали "Звезда" і "Ленинград" на розширеному пленумі правління Спілки радянських письменників України знову критика зосереджувалася на цих же авторах, а Л. Каганович закликав до подальшого посилення критики.

У жовтні 1947 р. за ініціативою Кагановича ЦК КП(б)У приймає постанову "Про перевірку виконання Спілкою письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали "Звезда" і "Ленинград". В ній схвалювалися ініційовані Кагановичем заходи, які допомогли "викрити недоліки в роботі Спілки радянських письменників України", грубі помилки і ідеологічні прорахунки ряду письменників".

Нова хвиля боротьби проти буржуазного націоналізму піднялася у зв'язку з віршем В. Сосюри "Люби Україну". "Правда" у своїй редакційній статті (липень 1951 р.) наголошувала саме на такому звинуваченні.

В умовах "відлиги" в певній мірі змінювалася соціальна орієнтація культури як сфери духовного життя. У відповідних постановах ЦК КПРС і ЦК Компартії України (1958 р.) була дана більш об'єктивна оцінка творчої спадщини композиторів. Але лише в жовтні 1988 р. за ініціативою громадськості Політбюро ЦК КПРС відмінило постанову ЦК ВКП(б) від 14 серпня 1946 р. "Про журнали "Звезда" і "Ленинград" як помилкову. У червні 1990 р. ЦК Компартії України визнав помилковими постанови ЦК КП(б)У кінця 40-х – початку 50-х років з питань літератури і мистецтва та історичної науки.

У другій половині 40-х років загострювалась ідеологічна боротьба не тільки в галузі літератури, гуманітарних наук, а й у галузі наук природничих. У 1948 р. на сесії ВАСГНІЛ її президент Т. Д. Лисенко кинув клич до розвінчання "вейсманістів-морганістів" і критики генетиків, а отже, закриття перспективних напрямків у розвитку біологічної науки. Оголошена у 1949 р. кампанія боротьби проти "космополітизму в науці" була спрямована на протиставлення радянської науки західній. За цією партійно-

класовою оцінкою не мали права вважатися природничими науками генетика, кібернетика, певні розділи хімії. У літературі та театрі, по суті, зникло наукове поняття мистецької школи; поглиблювалася ізоляція української науки від загальноцивілізаційних надбань.

Монополія влади на визначення пріоритетних напрямів у науці посилювалася в ході широкомасштабних дискусій з питань філософії, мовознавства, політичної економії у 40-х – на початку 50-х років. За короткий термін (1946 – 1951 рр.) було прийнято 12 партійних постанов з ідеологічних питань. Відбувалася ідеологізація всіх сфер суспільного життя.

Висновки

Зміни, що відбулися в суспільному житті України у післявоєнні роки, сприяли створенню передумов поступового процесу відбудови незалежної держави.

Насамперед, стабілізувалася територія УРСР. Її площа склала 603,7 тис. кв. км. Вона була поділена на 25 областей, межувала на сході з РРФСР, на півночі – з БРСР, на заході – з Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною, Румунією. Зросло її економічне і політичне значення в СРСР, радикально змінився склад населення.

Для західних українців післявоєнні роки стали етапом входження в зовсім інший світ. Включення до СРСР позначало їхнє відділення від європейських політичних і культурних цінностей. Не менш серйозним результатом цієї події стала втрата найбільшого досягнення західноукраїнського суспільства – його широкої організаційної бази у вигляді греко-католицької церкви і ОУН-УПА.

Однак не всі наслідки радянської анексії були негативними: за допомогою радянської влади був вирішений україно-польський конфлікт. Крім того, Ради почали індустріальну і соціальну модернізацію регіону.

Таким чином, у другій половині 40-х – середині 50-х років українське суспільство пододало надзвичайно

напружений стан повоєнного часу, і піднялось на щабель його відродження та розвитку. До середини 50-х років це виявилось в тенденції одержавлення, але відбувалося це в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму, який установив монополію влади на всьому просторі Радянського Союзу.

Питання для самоконтролю

1 Які територіальні зміни відбулися в Україні в середині 40-х – на початку 50-х років?

2 З якою метою здійснювались примусове переселення українського населення з Польщі до СРСР та операція «Вісла»?

3 У чому полягали труднощі відбудови народного господарства України в повоєнний період?

4 Які були програмні цілі ОУН у повоєнні роки?

5 До яких методів вдавався радянський тоталітарний режим для знищення в суспільстві критичних настроїв наприкінці 40-х на початку 50-х років?

6 Що привело до загострення суспільно-політичної ситуації в Західній Україні у другій половині 40-х – на початку 50-х років?

7 Охарактеризуйте головні наслідки озброєної боротьби ОУН УПА у другій половині 40-х – на початку 50-х років.

8 Чим пояснюється політизація й ідеологізація суспільного життя в Україні та їх наслідки?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Бар М., Зеленоокий А. Війна втрачених надій: Український самостійний рух у 1932-1945 рр. // УІЖ. – 1992. – №6.

2 Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – К.: Либідь, 1994. – 368 с.

3 Борець Ю. У вирі боротьби: Спогади учасника повстанської боротьби (1941 – 1948). – К., 1993.

4 Бугай М.Ф. Депортації населення з України в 30 – 50-ті рр. // Укр. іст. журнал. – 1990. - №11. – С. 20-26.

- 5 Гунчак Т. Втрати українців під час Другої світової війни // Сучасність. – 1992. – №7.
- 6 Історія України: нове бачення: У 2-х т. /Під заг. ред. В.А.Смоля. – К.: Україна, 1996.
- 7 Киричук Ю. Історія УПА. – Тернопіль, 1991.
- 8 Коваль В.С. Невідомий варіант плану «Барбаросса» // УІЖ. – 1996. – №3.
- 9 Коваль М.В. Доля української культури за «нового порядку» // УІЖ. – 1993. – №11-12.
- 10 Коваль М.В. Український народ у Великій Вітчизняній війні (1941 – 1945) // УІЖ. – 1991. – №3.
- 11 Кожукало І.П. 1946 – 1947 рр.: невідомий голод // Маршрутами історії. – К.: Політвидав України, 1990. – С. 260-261.
- 12 Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.
- 13 Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод в Україні 1946 – 1947 рр. // Укр. іст. журнал. – 1990. - №8. – С. 14-33.
- 14 Маркус В. Приєднання Закарпатської України. 1941 – 1945. – К., 1992.
- 15 Мірчук П. Українська повстанська армія 1942 – 1952. – Львів, 1991.
- 16 Місило Є. Операція «Вісла». – Львів, 1994.
- 17 Наджафаров Д.Г. Советско-германский пакт 1939 года: переосмысление подходов к его оценке // Вопросы истории. – 1999 – № 1.
- 18 Ржешевский О.А. Война и дипломатия. – М., 1997.
- 19 Рубльов О.С., Чеченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20 – 40-ві роки ХХ століття) // Укр. іст. журнал. – 1991. - №6. – С. 24-35.
- 20 Субтельний О. Україна. Історія – К.: Либідь, 1991.
- 21 Шаповал Ю.І. Сталінізм і Україна // Укр. іст. журнал. – 1990. - №12 – С. 47-60.

В. М. Щербак

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1946-
1953)

Конспект лекції з дисципліни
«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Відповідальний за випуск Щербак В. М..
Редактор Решетилова В.В.